

МЕДИЧНИЙ ТЕРМІН ЯК ЗАСІБ ЛЕКСИЧНОГО ВИРАЖЕННЯ ТЕКСТОВОЇ КАТЕГОРІЇ «ІНФОРМАТИВНІСТЬ»

© Єщенко Т. А., 2018

Розглянуто медичний термін в аспекті сучасної теорії тексту. Описано його потенційні можливості у вираженні текстової категорії «інформативність», що витворює національну мовну картину світу і віддзеркалює специфіку наукового мислення українців.

Ключові слова: українська мова, медичний термін, текст, категорія тексту «інформативність», фахова мова, тезаурус лікаря, національна мовна картина світу.

Examined the medical term in the aspect of modern text theory. Described its potential capabilities in expressing the text category “Informativness”, which creates the national language picture of the world and reflects the specifics of the scientific thinking of Ukrainians.

Keywords: Ukrainian language, medical term, text, category of text “informativness”, language for special purposes, physician thesaurus, national language picture of world.

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичним завданнями. Медичний термін – це складник спеціального фахового знання, що витворює національну мовну картину світу і віддзеркалює специфіку наукового мислення українців, засади фахового текстотворення. Потрачання мови як чинника збереження національної ідентичності в умовах впливу імперських мов, глобалізаційних процесів не є новим. Нині в контексті звільнення України від колоніальної залежності значущою є проблема наслідування національної традиції (історичній пам'яті) у формуванні фахового тезаурусу сучасного лікаря. Мова медицини, на превеликий жаль, і досі перебуває в полоні панівного за «радянщини» штучного наближення мов і нівелювання питомо українських норм термінотворення. Текстова категорія «інформативність» у медичному словесному цілому тісно пов'язана з термінами як виразниками квінтесенції нового знання в галузі «Охорона здоров'я». І ця інформативна наповненість, на наше глибоке переконання, має ґрунтуватися переважно на національній парадигмі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання цієї проблеми та на які посилається автор. Українські медичні терміни в колі уваги мовознавців Надії Гимер, Ганни Дидик-Меуш, Ірини Іваненко, Таїсії Лепехи, Наталії Місник, Тетяни Файчук, Наталії Цісар та ін. Науковці студіюють медичну номенклатуру в пам'ятках XVI–XVIII ст., вивчають процес формування української медичної (клінічної, косметологічної, логопедичної, судово-медичної) термінології; описують медичну лексику в лікарських порадицях XVII–XVIII ст., розглядають вторинну номінацію в системі української медичної термінології з позицій ономасіології. Натомість відсутній аналіз текстоутворювальної функції терміна як елемента, що формує денотативну основу тексту й забезпечує його інформативність. Наголосимо: «вивчення текстотвірних функцій терміна є окремим напрямом термінознавства. Спрямування наукового зацікавлення може мати вектор як від терміна до тексту, так і від тексту до терміна» [5, с. 153].

Мета статті – описати медичний термін в текстоцентричному аспекті як виразника однієї із значущих категорій словесного цілого – «інформативність».

Виклад основного матеріалу. Розглядаємо дві групи текстових категорій (Віктор Одинцов, Ілля Гальперин, Олена Селіванова, Зоя Тураєва та ін.): 1) структурні, які віддзеркалюють ознаки текстової структури (зв'язність, цілісність, інтеграція, прогресія, стагнація, дискретність або членованість); 2) змістові, або концептуальні, які відображають особливості його змістового боку (інфор-

мативність, антропоцентричність, референційність, інтертекстуальність, континуум). Текстова категорія «інформативність» належить до другої групи й покликана здійснювати виявлення повною мірою смислового наповнення фахового медичного тексту. Слова-терміни, які називають поняття галузі знань «Охорона здоров'я», постають вербальними втілювачами змістово-фактуальної інформації (термін належить Іллі Гальперину). Остання відображає конкретний опис подій, фактів, процесів, що відбуваються в реальному світі, є експліцитними й вербально вираженими у предметно-логічних значеннях, на основі професійного досвіду мовця (на противагу концептуальній і підтекстовій інформації). Про це детально йшлося в наших розвідках [2]. Невипадково в лінгвістичній теорії тексту інформацію ототожнюють із номінацією, смислом, змістом. Саме інформативність тексту в медичній комунікації стала одним із основних чинників розвитку прагматичної та когнітивної лінгвістики загалом медичного фахового тексту зокрема. Адже кожний текст – водночас акумулятор інформації і канал її передавання. На думку Романа Дудка: «Різні види інформативності передбачають наявність певних закономірностей реалізації семантичного потенціалу терміна. Якщо знакова інформативність передається на основі реалізації семантичних знаків, що диференціюються, то в текстах актуалізуються ознаки, релевантні щодо конкретної комунікативної ситуації»* [1, с. 121]. З-поміж диференційних ознак терміна більшість мовознавців зазначають саме його інформативність. Українські та зарубіжні мовознавці термін потрактовують як «квінтесенцію нового знання, як елемент наукової мови, що формує денотативну основу тексту, отже, забезпечує його інформативність» [5, с. 153]. Загальновідомим є те, що медичні терміни покликані влучно виражати категорії та поняття зазначеної вище науки. Вони належать до інтегровальних чинників, які надають підстави утворювати єдиний медично-науковий простір, забезпечують інформаційне взаєморозуміння носіїв мови.

Прикро констатувати, але розвиток української мови, медичної термінології, мав частіше насильницький, аніж еволюційний характер. Теорія пролетарського інтернаціоналізму та зближення націй, упровадження практики усунення *розбіжностей* у фонетичній системі, лексичній базі, морфологічній та синтаксичній будові, тобто, політика якнайбільшої асиміляції мов «братніх» республік у колоніальну добу, спричинили «значну нівеляційну динаміку лексичного складу української мови» [3, с. 354]. Частина власне українських медичних термінів було замінено інтернаціоналізмами: *зівниця – ангіна, очник – окуліст, цукриця – діабет, тепломіра – калорія, солодень – глікоген, куряча сліпота – гемералопія, безвухість – анотія, стришок – епітimpanum, знеболювання – анестезія, знечулення – наркоз, гнояк – абсцес, печера, грота – антрум, м'язова пухлина – міома, бокове викривлення хребта – сколіоз, розширення вен – варикоз, запалення слизової оболонки шлунка – гастрит, пересаджування тканин – гомопластика* тощо. Як слушно зауважував видатний український філолог, дійсний член НТШ від 1923 р. професор Василь Сімович у статті «На теми мови»: «Під “московфільством” у царині мови – я розумію ось що: приймати те, що від чужих народів попадає до скарбу нашої мови, не від них безпосередньо, а просіяним крізь московське сито (це виявляється й у правописі чужих слів, і в відміні, й у роді, який прикладаємо до чужих слів і под.); ігноруючи закони української граматики, заводити в нашу мову московські форми; оминаючи власні фрази, брати московські; дослівно перекладати (а то й не перекладеними лишати) слова й вислови з московської мови, не додивляючись до того, чи вони відповідають духові нашої мови, чи ні» [6, с. 236]. Змосковлення українського мовного коду («духу») тривалий час поставала засобом досягання абсолютної влади над Україною, її мовою. Тож аби звільнитися від зазначеного згубного впливу слушно є думка професора Бориса Степанишина [7], який радить віддавати перевагу лексемам українського походження. По-перше, їх легше вимовляти; по-друге, вони звучать милозвучніше, природніше й, найсуттєвіше, вони є у змістовому аспекті зрозуміліші для носіїв. Адже, здійснюючи відбір термінологічних одиниць із масиву конкурувальних (синонімічних, дублетних і варіативних) для кодифікації, оцінюючи їх за різними параметрами (відповідність медичному поняттю, точність, однознач-

* ...Якщо знакову інформативність передають на основі реалізування здиференційованих семантичних знаків, то в текстах буде заактуалізовано ознаки, релевантні щодо конкретної комунікативної ситуації... – *ред.*

ність, стилістична конотація, мотивованість, коректність тощо), украй важливо пам'ятати про **оптимум інформації**, а також про генетичну природу національного терміна, його структуру, семантичну й синтаксичну валентність, зрештою, надавати перевагу, де це можливо, питомо українським термінами, а не чужомовним запозичинам, пор.: *прогрівання – діатермія, спинний – дорсальний, процідження – інфільтрація, чутливість – сенсительність, защемлення – інкарцерація, закріплювач – фіксатор, безповікість – аблефарія, пересаджування – трансплантація, щеплення – вакцинація, навійовання – гіпноз, вада – дефект, підготовка – пропедевтика, відновлення – регенерація, слизово-війкове очищення – кліренс мукоциліарний, нижній поверх барабанної порожнини – гіпотимпанум, поріг розпізнавання запаху – поріг ідентифікації запаху, негайний (виклик) – екстрений (виклик), зараження – інфекція, нежить – ренит, горбоносність – ринокіфоз, косоносність – риносколіоз, розлад голосу – дисфонія, випадок – казус, вказівка – інструкція, правило – канон, запалення рогівки – кератит, безповікість – аблефарія, нутрощеві (сплетення) і нутрощеві (вузли) – васцеральні (сплетення) і (вузли), забуття – амнезія, червонокрівець – еритроцит, білокрівець – лейкоцит, чарунка – альвеола, бічна (грудна ділянка) – латеральна (грудна ділянка), відблиск світляний барабанної перетинки – рефлекс (барабанної перетинки), спиночерепний – дорсовентральний тощо. Український відповідник зрозуміліший для загалу, а отже є інформативнішим, повніше відображає сенс явища. Як свідчить історія становлення української медичної термінології, на теренах національного термінознавства були науковці, які обстоювали зазначений вище методологічний шлях формування медичної фахової мови в період т. зв. «українського ренесансу» на початку минулого сторіччя. Прикладом такої науково-пошукової праці є «Російсько-український медичний словничок» Олени Курило [4]. Нині до професійного медичного вжитку вернули слова, які запропонувала науковиця: *гомілка, рухомий нерв, зір, сухожилля, тім'я, илуночок, камера серця, ліве передсердя, праве передсердя, волокно, повіка, дихання, тканина* тощо.*

Із часом мовознавцям і лікарям удалося вернути до активного професійного слововжитку й до фахових словників [8] терміноодиниці, які тривалий час були у стані т. зв. «недоперекладу» з російської мови: *вушина мушля, а не вушина раковина; скронева ділянка, скронева кістка, а не висок; щільникова кістка, а не решітчаста кістка; щільникова комірка, а не решітчаста клітинка; вінцева хвороба серця, а не ішемічна хвороба серця; воло язикове, а не зоб язиковий; вушина восковина, а не сірка вушина; переділка носа, а не перегородка носа; кільце барабанне, а не перстень барабанний; плитка кісткова, а не пластинка кісткова; комірки решітчастої кістки, а не ячейки решітчастого лабіринту; протока слимака, а не слимаковий хід; приносова пазуха, а не біляносова пазуха; лобові площини, а не фронтальні площини; горло, а не глотка; закуток груш(к)уватий, а не синус гушопо-дібний; комірки пневматичні скроневої кістки, а не клітинки пневматичні скроневої кістки.*

Нині контрастивна лексика є основою збереження «національного» обличчя медичної термінології і фахового мовлення загалом. На превеликий жаль, вона ж і найчастіше постає як фігурант інтерференції, міжмовних покручів, суржиків. Пор.: *переділок носа* (рос. *перегородка*), *бешиха* (рос. *рожа*), *блювання* (рос. *рвота*), *вічко слухової труби* (рос. *устье*), *запаморочення* (рос. *головокружение*), *ковтання* (рос. *глотание*), *набряк* (рос. *отёк*), *приглухуватість* (рос. *тугоухость*), *гарячка* (рос. *лихорадка*), *часточка вушина* (рос. *мочка ушная*), *илунок* (рос. *желудок*), *стравохід* (рос. *пищевод*), *смушка судинна* (рос. *полоска сосудистая*), *нирка* (рос. *почка*), *хребетний стовп* (рос. *позвоночный столб*), *жовчний міхур* (рос. *желчный пузырь*), *сечовід* (рос. *мочеточник*), *порожнина барабанна* (рос. *полость*), *лійка вушина* (рос. *воронка ушная*), *присінок гортані* (рос. *преддверие гортани*), *крижова ділянка* (рос. *крестцовая область*), *куприкова ямочка* (рос. *копчиковая ямочка*), *часточки печінки* (рос. *дольки печени*), *шкіра* (рос. *кожа*), *малогомілковий* (рос. *малоберцовый*), *потилиця* (рос. *затылок*), *пахва* (рос. *подмышка*), *сідниці* (рос. *ягодицы*), *литка* (рос. *икра*), *вильчна ділянка* (рос. *скуловая область*), *пухир решітчастий* (рос. *пузырь решётчатый*), *пляма мішечка* (рос. *пятно*), *кульша* (рос. *верхняя часть бедра*), *виразка* (рос. *язва*), *підповікова борозна* (рос. *борозда нижнего века*), *орган нюху* (рос. *обоняния*), *таркавість* (рос. *картавость*), *гугнявість* (рос. *гнусавость*), *очномквова ділянка* (рос. *область глазницы*), *язичок м'якого піднебіння* (рос. *язычок мягкого нёба*), *склепіння горла* (рос. *свод горла*) тощо.

Висновки. Медичний термін у фаховому тексті виконує, окрім текстоутворювальної ролі, функцію вербальної репрезентації денотативної основи словесного цілого, вираження однієї зі значущих текстових категорій – інформативності. Панівна за умов тоталітаризму тенденція до знівелювання власних мов, формування збідненого лінгвального стандарту спричинили забуття національної специфіки в українській медичній терміносистемі, професійному мовленні. Зауважимо: медичну культуру досягає медична картина світу, відповідне мислення, фахові тексти. Мовну особистість фахівця-лікаря визначає, найперше, професійний тезаурус (утіленої інформації). То ж, максимальна українізація терміносистеми сьогодні є вкрай потрібною. Вияв текстової категорії «інформативність» зазнавав змін у період відродження наукової творчості на національному ґрунті (поч. ХХ ст.), т. зв. «русифікаційного» періоду (30–80-і роки ХХ ст.). Нині варто повернути **націоналістичну тенденцію** у процес витворення фахового медичного дискурсу, сповнити його українськомовним змістом, звільнитися від чужомовного впливу. Такі факти є свідченням нашої історії, мають вагомe значення для національно-культурного та мовного самоутвердження української нації.

1. Дудок Р. І. Термін та його структурно-семантичний потенціал [Текст] / Р. І. Дудок // Вісник СумДУ. – №3 (87). – 2006. – С. 119–123. 2. Єщенко Т. Категорія «інформативність» («змістовність»), її вираження в тексті [Текст] / Т. Єщенко // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького держ. ун-ту. – 2011. – Вип. 6. – С. 172–180. 3. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я» [Текст] / С. Караванський. – К. : ВЦ «Академія», 2001. – 240 с. 4. Курило О. Російсько-український словничок медичної термінології [Текст] / О. Курило. – К., 1918. – 31 с. 5. Наєнко Г. Астрономічна термінологія у староукраїнських пам'ятках першої половини XVII століття [Текст] / Г. Наєнко // Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні : зб. наук. пр. / за заг. ред. О. Петрука. – Львів : Ін-т прикл. проблем мех. і матем. ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2016. – С. 153–163. 6. Сімович В. Праці у двох томах [Текст] / В. Сімович. – Т. 1 : Мовознавство / упор. і передм. Л. Ткач. – Чернівці : Книги – XXI, 2005. – 520 с. 7. Степанишин Б. Іншомовна лексика в українському мовленні : Чи можна (і чи треба) обходитися без чужомовних слів? [Текст] / Б. Степанишин // Київ. – 2002. – № 11. – С. 152–155. 8. Черкасов В. Г. Міжнародна анатомічна термінологія (латинські, українські, російські та англійські еквіваленти) [Текст] / В. Г. Черкасов, І. І. Бобрик, Ю. Й. Гумінський та ін. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 392 с.